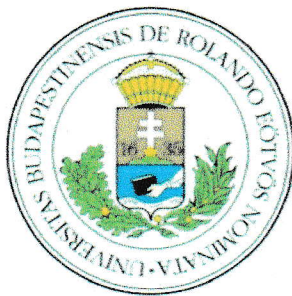

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
Bölcsészettudományi Kar
TÖRTÉNETI INTÉZET
Művelődéstörténeti Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.
Tel.: (36-1) 485-5214
Fax: (36-1) 411-6596
Email: torint@btk.elte.hu

EÖTVÖS LORÁND UNIVERSITY
Faculty of Humanities
INSTITUTE OF HISTORICAL STUDIES
Department of Cultural Studies
H-1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.
Phone: (36-1) 485-5214
Fax: (36-1) 411-6596
E-mail: torint@btk.elte.hu

Opponensi vélemény Cieger András: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában – A képviselőház (1865–1918) című munkájáról*

A történeti kutatás értelméről zajló közgondolkodásban az utóbbi évtizedekben mindinkább teret nyer az a felismerés, hogy nincsenek véglegesen lezárt témák, úgymond örökre megoldott kutatási tárgyak. Ahogy változik, gyarapodik a jelenre vonatkozó, egyre alaposabb tudásunk, úgy kényszerülünk időnként arra, hogy a múltból kialakított eddigi tudásunkat felülvizsgáljuk, a róla korábban rajzolt képet újravázoljuk – mert nem a múlt változik meg a jelen hatására, természetesen, hanem az, amit róla gondolhatunk. Ezért is üdvözölhető örömmel az előttünk fekvő kötet szerzőjének, a magyar képviselőház dualizmus kori működésének bemutatására vállalkozó Cieger Andrásnak az a célkitűzése, hogy *„nem az országgyűlésben lezajlott elvi viták, a köztörténet lapjairól ismerős közjogi csatározások vagy éppen a hatalomgyakorlás fonákságai állnak”* új elemzése fókuszában, hanem *„[a] képviselőház eljárásainak és mindennapjainak a tanulmányozásával a döntéshozatal átalakulásáról, a politikusi hivatás formálódásáról, a közélet szerveződéséről, a nyilvánosság és a politika viszonyáról, valamint a politizálás rítusairól szeretnénk többet megtudni.”* (12.) Ehhez – amiként a bevezetésben, illetve doktori értekezésének téziseiben jelezte – elsősorban a német és az angolszász parlamenti szakirodalom újabb munkáiból merített ösztönzést. Arra törekedett, hogy az azokban fölvetett, majd általa továbbgondolt, revelatív erejű társadalomtörténeti, politikatörténeti, csoportpszichológiai és kulturális antropológiai szempontok segítségével alkossa meg azt az elbeszélést, amelynek gigantikus forrásbázisát – ahogy könyvében említi – a Magyar Nemzeti Levéltárban fennmaradt, mintegy ezeregyszáz csomónyi és doboznyi parlamenti iratanyag képezi.

A hatalmas nyersanyag megfelelő kezelésének titka a jó szerkezet – és valóban, a disszerens szellemes és találó szempontsorozatot talált ennek fölépítéséhez. *„[A]z országgyűlés mint testület és mint konkrét helyszín legalább hat funkciót sűrít magába* – ismerteti gondolatmenetét az előszóban –, *melyeket munkánkban egy-*

egy színhelyt jelölő metaforával igyekszünk közérthető módon elkülöníteni egymástól.” (13.) Alkotmánytemplom, törvénygyár, aréna, színház, klub és hivatal – hat funkcionális témacsoport, amelyek azonban a szövegben úgy különülnek el egymástól, hogy közben mégis mindig érezzük: ugyanazon nagy organizmusnak a működéséről, a „nagy” elbeszélés újabb, a többihez szervesen kapcsolódó fejezetéről van szó. Az egyes „helyszíneken” belül pedig megnyílik a tér, hogy a szerző szakmailag korrekt, ugyanakkor irodalmilag szabatos nyelven megfogalmazott, szépen gördülő, világos és arányos mondataiból megszülessenek a „kis” elbeszélések: egy-egy résztéma sokféle utaló, ám a lényegét mégis mindig pontosan összefoglaló bemutatásai. A könyv – hatalmas méretei ellenére – nemcsak tartalmas, de mindvégig olvasmányos és szórakoztató is, elsősorban azért, mert a szerző kiváló tempóérzéssel adagolja egyfelől az ezerféle szakmai információt, másfelől a változatos irodalmi alakzatokat, legyen szó a kvantitatív összefüggéseket kitűnően láttató táblázatokról, vagy éppen az arctalan csoportmozgalmak háttéréből egy-egy példázatos emberi jelenetet kiragadó, hol humoros, hol érzelmetli történetekről.

Könyve végén, a jobb áttekinthetőség kedvéért a szerző pontokba szedte, véleménye szerint mit sikerült megoldania a maga elé tűzött feladatokból. A bíráló megerősítheti, hogy meggyőzően bizonyítja azt az álláspontját, amelyet – a neves angliai magyar történész, Péter László véleményével összhangban s szavait idézve – úgy fogalmazott meg, miszerint „*a parlament volt a nemzet politikai életének igazi centruma*” (435.), amely minden hibája és sajátossága ellenére a nyugat-európai politizálás nyelvét és szellemét terjesztette és erősítette a polgári kor Magyarországon. A kötet lapjain részletesen bemutatja, hogy a vizsgált öt évtized alatt milyen jelentősen haladt előre a törvényhozási munka szakszerűsödése, miképp épült ki a szükséges bizottsági struktúra, hogyan járatódott be a törvényalkotás menetrendje, ami akkor is olajozottan működött, amikor az alkotmányos kérdések helyett már a szakpolitikai ügyek – a gazdasági, közlekedési, oktatásügyi, vám- és kerekelemügyi stb. témák – kerültek napirendre. Elbeszéli, hogy miközben – találó szóhasználata szerint – a háttérben a vitaparlament lassan az üzemszerűség jegyeit fölmutató munkaparlamentté alakult át, az előtérben lejátszódott a politikusi hivatás jelentős módosulása és a hozzá köthető szerepek erős differenciálódása, a két szélső póluson a korrekt szakpolitikusok, illetve a „botrányhősök” megjelenésével. A tömegsajtó és a média mint új „hatalmi ág” kibontakozásával összefüggésben a szerző áttekinti a parlament és a nyilvánosság viszonyának változásait a közönség hírigénye és a politikusok szereplési igénye közötti, erősen érintkező erőterben. Ugyancsak részletesen megismerteti olvasóit a parlamenti ellenzék rendelkezésére álló lehetőségekkel és azokkal a változatos technikákkal, amelyek lehetővé tették, hogy az aktív kisebbség időnként rákényszerítse akaratát a tehetetlen többségre. Avatott kalauzolásával megismerhetjük azokat a politikai helyzeteket is, amelyeket írott szabályok nem vagy alig rendeztek, vagyis a hatalmi ágak közötti

kapcsolatok szokásszerű normáit, konvencióit, továbbá azokat az informális gyakorlatokat, amelyek segítették fenntartani a képviselőház működését az exlex helyzetekben is; a szerző szavaival: *„hiába nőtt a házszabályok hossza a háromszorosára a korszak végére, a parlamenti politika izgalmas világát számos esetben továbbra is a láthatatlan normák formálták.”* (437.)

Mindenképpen említenünk érdemes, hogy a disszerens számos elemzésében – azok pszichológiai motiválásában, a helyzetek többoldalú jellemzésében stb. – kivételes bizalommal támaszkodik Mikszáth Kálmán karcolataira és egyéb parlamenti tárgyú írásaira. Mivel ezeket napjaink irodalomtörténetírása egyértelműen szépirodalmi ihletésű alkotásoknak is (!) tekinti, fölvethető a kérdés, hogy a szükségképpen fikcionális elemeket is tartalmazó írások vajon milyen mértékben használhatók történeti események rekonstruálására, mely utóbbinál az a módszertani elvárás, hogy csak olyan összetevőket szabad *lege artis* fölhasználni, amelyek tárgyilag hiteles létét – az éppen érvényes történetkritikai paradigma szerint ellenőrzött – források támasztják alá. A dilemmát erősíti, hogy az utóbbi évtizedek nemzetközi irodalomtudományában lezajló ún. narratológiai fordulat egyébként is igen erős kétségeket fogalmaz meg azzal kapcsolatban, milyen mértékben beszélhetünk egyáltalán bármilyen szöveg – és ezen belül különösen az irodalmi ihletésű szöveg – állításainak ún. objektivitásáról. Idézhetjük ezzel kapcsolatban a szövegkiadó irodalomtörténész és Mikszáth-értelmező, Hajdu Péter álláspontját – akire egyébként a disszerens munkájában többször is hivatkozik –, miszerint *„Mikszáthnál természetesen szó sincs arról, hogy semmi se létezne; csak éppen az esemény hűen nem mondható el, következésképpen pontosan nem ismerhető meg. Elvileg fennáll a lehetőség, hogy lehetne a megismerésnek egy megbízható szintje, az ember esetleg biztos lehetne abban, amit maga látott, még ha elmondani nem tudja is. Ez azonban tulajdonképpen egy nyelv előtti tudást feltételezne.”* Majd hozzáteszi: *„Talán túl messzire mennénk, ha a mikszáthi gondolkodáson belül, vagyis a mikszáthi szövegvilágra alapozva próbálnánk kimutatni, hogy a tudás már kommunikálásának első tényleges kísérlete előtt is nyelvi vagy egyenesen dialogikus természetű. Olyan szöveghehelyeket azonban bőséggel találhatunk akár a politikai publicisztikában is, amelyek kételyt ébresztenek a biztos, objektív tudás megszerzésének lehetősége (vagyis a kommunikáció előtti hű leírás) iránt.”* (Az idézetekre itt és lentebb ld. Hajdu Péter: *A Mikszáth-kispróza rejtelvei*. Budapest, 2010. Argumentum Kiadó.)

Honnan hát a disszerens erős bizalma a mikszáthi tükör által szerinte nem homályosan, hanem ellenkezőleg: ritka élességgel kirajzolódó parlamenti jelenségek és azok értelmezése iránt? Onnan, hogy osztja Hajdu Péternek azt az értékelését is, amely a karcolatok karakteréről átfogóan azt állapítja meg, miszerint a parlamenti tudósító a képviselőház működését nem *„egy ideologikus elvárás-készlettel szembeállítva kritizálja, hanem mint normális működést*

elfogadja, és ezáltal az inadekvát elvárásokat, illúziókat teszi kritika tárgyává. A politika demitizálása és deszakralizálása viszont sokkal nagyobb szubverzív erőt kölcsönzött a karcolatoknak, mint a szatirikus ellenzékiesség. Éppen ezért élhette túl a műfaj Mikszáth politikai orientációjának fokozatos megváltozását az 1880-as évek közepén: hiába lett ő 1886-ra Tisza Kálmán meggyőződéses, elkötelezett híve, hiába lett 1887-ben mameluk képviselő, és hiába foglalt el attól kezdve mintegy öt évre elkötelezetten kormánypárti alapállást és támadta harcosan az ellenzéket, írásai továbbra is megőrizhették szubverzív tendenciájukat, mert az nem az elitpolitikán belül elfoglalt pozíció alapján, hanem egy uralmi ideológiát ástott alá.” Ugyanezt az irodalom- és művelődéstörténész Fábri Anna egy interjújában úgy sarkította, hogy Mikszáth parlamenti karcolataiban tulajdonképpen és nagyobb általánosságban, jóformán minden esetben a képviselőházi lét, életmód, működés paródiáját (!) írta meg. Hajdu Péter is hangsúlyozza, hogy „[m]ás szempontból úgy is értelmezhető ez, hogy Mikszáth – ideológiai és intézményes politikai kötődése ellenére – nem valamiféle partizán írásmódot művelt, hanem a független értelmiségi új, modern szerepkörét alakította ki.” A szerző Mikszáth-bizalmának tehát megvan a biztos narratológiai háttere – arról már nem is szólva, stilárisan milyen üdítően vegyíti a mikszáthi izes mondatokat a szükségképpen kissé szárazabb intézménytörténeti szövegekkel.

A dolgozat nyelvének, irányának, szerkezetének, szemléleti forrásainak e rövid számbavétele után a jegyzetelésről is megállapíthatjuk, hogy mintaszerű: a mondanivaló igényei szerint váltják egymást a biztos kézzel kiválasztott, az éppen bemutatott jelenség adat-hátterét tartalmazó kéziratok és levéltári források jelzetei, illetve a kontextusra és a kapcsolatokra utaló, a hazai és a nemzetközi szakirodalomból feldolgozott szintézisek, monográfiák, szaktanulmányok hivatkozásai. A szerző minden állítása, illetve utalása kapcsán a jegyzetekben megadja az irányt, amerre elindulva a részletek iránt is érdeklődő olvasó további tájékoztatást találhat.

Az általánosabb megjegyzések után most néhány olyan kisebb kérdéskört érintek, amelyeknél a szerző által adott megoldásokhoz képest további szempontok, más értelmezési lehetőségek is fölvetethők. Ilyen témacsoport többek között a polgárosodó magyar államszervezet működésével kapcsolatosan a népképviseleti országgyűlés és az abszolutista egyeduralkodóból alkotmányos monarchává váló király kapcsolatának bemutatása és elemzése. A szerző részletesen tárgyalja is e kapcsolat több lényeges, témájához tartozó elemét, melynek során az uralkodó ún. előszentesítési joga kapcsán historiográfiai megállapítást tesz: szerinte ennek „negatív tudományos megítélése az előző évtizedekhez képest érdemben változott” (49.), utalva Sente Zoltán jogtörténész értékelésére 2011-ben publikált kormányzattörténeti monográfiájában. Úgy vélem azonban, hogy a „negatív tudományos megítélés” kifejezés ez esetben talán kissé túlzó általánosítás, hiszen

például a dualista kormányzati rendszer egyik legjelentősebb kutatója, Somogyi Éva az általa írott kötetekben nem értékelte túl az előszentesítési jog abszolutistának látszó mozzanatait, amiként azt Sente Zoltán főképp Sarlós Bélának vagy Iványi Emmának fölrója. Bár külön nem fejtegeti a részleteket, ennek nyilván az lehet az egyik oka, hogy Somogyi – aki alapműveiben olyan fundamentális összefüggést tisztázott, mint a dualista monarchiában harmadik hatalmi központként megjelenő közös minisztertanács működése, háttérben a birodalmi egység és az egyeduralom illúzióját valójában soha fel nem adó császárral – azt természetesnek veszi, hogy ha egy alkotmányos monarchiában a törvények lehetővé teszik, hogy a király ne csak uralkodjék, hanem kormányozzon is (melynek parlamenti kontrollját természetesen a miniszteri ellenjegyzés biztosítja), akkor önmagában abban nincs semmilyen antiparlamentáris mozzanat, ha az uralkodó a neki is felelős minisztereknek előírja bármilyen javaslatuk előzetes bemutatásának követelményét. Ezt ugyanis a népszuverenitást megtestesítő országgyűlések szükség esetén bármikor meg tudják kerülni, mivel a világ minden parlamentjében létezik a képviselők saját törvénykezdeményezési joga.

A szerző a képviselőház működésének bemutatását logikusan a választójog és a választási gyakorlat áttekintésével kezdi. Miután megállapítja, hogy „[a] vizsgált korszak első három választása (1865, 1869 és 1872) még a népképviselői rendszert bevezető 1848. évi V. törvénycikk rendelkezései szerint ment végbe”, hozzáteszi: „[l]ényegét tekintve nem hozott gyökeres változást az 1874. évi XXXIII. törvénycikk elfogadása sem, amely a későbbi választások szabályait rögzítette.” Ez tárgyilag természetesen igaz, hiszen a lélekszámot tekintve alig hatvanezer fővel csökkentette az új választójogi törvény a szavazásra jogosultak számát. E tény a szerző is jelzi, ám az meglepő, hogy a szigorítást és korlátozást mint tendenciát nem emeli ki és nem hangsúlyozza külön, egy olyan korszakban, amikor az emberi jogi eszmék és a politikai demokrácia térhódítása a parlamentáris rendszerekben mindenütt a választójog kiterjesztésének kedvezett. Ráadásul könyvében többször is jelzi, hogy tisztában van vele, milyen végzetes következményekkel járt a dualista politikai rendszerre nézve a választójogi fejlesztés kíméletlen korlátozása és sokszori megakadályozása. A szűkítési tendencia hangsúlyozásának mellőzése talán arra utalhat, hogy a disszerens szerint ez nem olyan fontos kérdés, mint amiként azt más elemzők gondolják – például azért nem, mert nem lát közvetlen ok-okozati összefüggést a választásokon rendre érvényesülő kormánypárti győzelem anomáliái és a hazai politikai életben a századfordulóra végzetesen eluralkodó erőszak és politikai erkölcsi hanyatlás között.

Az erőszakos jelenségek kezdetéről ezt írja, „1872 táján [...] már mutatkoztak olyan negatív vonások, amelyek attól kezdve visszatérő elemeivé váltak a hazai parlamenti életnek. Gondoljunk csak a különféle obstrukciós technikákra (például

a választójogi törvényjavaslat agyonbeszélésére), amelyek ekkor kerültek először kipróbálásra a magyar országgyűlésben, de említhetjük a csalásokkal tarkított képviselő-választásokat, illetve a magánviszonyokra is kiterjedő lejárató kampányokat.” (276–277.) Két mozzanatra hívhatjuk fel a figyelmet ezzel a szövegrésszel kapcsolatban. Egyfelől a szerző adósunk marad annak magyarázatával, hogy milyen okok, mely tényezők eredményezték azt, hogy e negatív vonások éppen ekkor, és nem előbb vagy később bukkantak fel a hazai politikai életben. Ugyanakkor jellemző körülmény, hogy egyszerre jelöl meg olyan viselkedési formákat és stratégiákat, amelyek a kormánypártra (választási csalás). és olyanokat, amelyek az ellenzékre (obstrukció), illetve olyanokat is, amelyek mindkettőre (lejáratás) jellemzőek – ami azt sugallja, hogy a hazai parlamentarizmust tönkretévő erőszak megjelenéséért szerinte mindkét politikai csoportot lényegében ugyanolyan felelősség terheli.

E ponton a szerzőt saját soraival szembesíthetjük, melyekben a hírhedt Bánffy-féle 1896. évi választások következményeit ismerteti. Eszerint *„[a]z események forgatókönyve már korábbról jól ismert: a kormánypárt csalásokkal kísért választási győzelme után a pártok közötti konszenzus megszűnt, így nem sikerült időben megújítani a Monarchia működtetéséhez elengedhetetlenül fontos osztrák–magyar gazdasági megállapodásokat, továbbá kudarcba fulladt az ország irányítása szempontjából lényeges költségvetési törvény elfogadása.” (281.)* A sorrend tehát szerinte is egyértelmű: a pártok közti konszenzust a nyilvánvaló kormánypárti választási csalás törte meg, nem az ellenzéknek valamiféle, önmagában való érvényesülési vágyától hajtott obstrukciója – ez utóbbi tehát csak követte (!) az előbbi a politikai erkölcsök rombolásának egyre szélesedő útján.

E sorrend és aránytalanság kapcsán talán tanulságos lehet fölidézni a konfliktusokban persze se nem pártatlan, se nem ártatlan politikus, Apponyi Albert emlékiratait: *„Nem szándékozom e választási küzdelem részleteit ecsetelni. Akinek emlékezése odáig visszanyúl, tudja, hogy a hírhedtté vált Bánffy-féle választások hatósági erőszak és korrupció tömeges alkalmazása tekintetében mindent felülmúltak, amit addig valaha tapasztaltunk. Ezt csak akkor tagadták, a küzdelem hevében és a győzelem mámorában, szabadelvű-párti részről; később mindenki elismerte, úgy hogy erről az akták le vannak zárva. A számszerinti eredmény meg is volt. [...] Pedig nagyon rövidlátó volt az a politika, mely ezekkel az eszközökkel erőszakolt ki egy aritmetikai diadalt, mert a számban megfogyott ellenzék nemcsak oly mélységes elkeseredéssel jött a parlamentbe, mely minden békés együttműködést kizárt, hanem azzal a meggyőződéssel is, hogy neki nem alkotmányos kötelessége egy ekkép létrejött választási verdikt előtt meghajolni, hanem hogy neki ezzel szemben minden meg van engedve, amivel a nemzeti akaratolyetén meghamisítását megtorolhatja, annak sikerét megghiúsíthatja. Ha később elítélőleg írok majd a szinte rendszerré vált obstrukciókról, nem szabad*

elfelejteni, hogy azok gyökerüket és erkölcsi igazolásukat azokban a választásokban birják, amelyek a parlamentarizmus lényegét, a nemzeti akarat szerint való kormányzást hazug formasággá süllyesztették.” (itt és lentebb: Apponyi Albert: *Emlékirataim – Ötven év – Ifjúkorom – Huszonöt év az ellenzéken*. Budapest, 1922. Pantheon Irodalmi Intézet)

Úgy vélem, Apponyi itt nagyon fontos változásra, minőségi fordulóra figyelmeztet a korai és a későbbi obstrukció történetében. *„A szabadelvű-párt többsége normális választási eljárás mellett is biztosítva volt, mint minden kormányé, egészen rendkívüli körülményektől eltekintve, aminők akkor nem forogtak fenn. Sőt az egyházpolitikai törvények keresztülvitele, a millenáris ünnepnapok fénye, az Ausztriával megindult közgazdasági tárgyalások elején mutatott erély [...] kedvező hangulatot teremtettek a kormány mellett. Csupán arról volt tehát szó, hogy az ellenzék szavazatainak számát 40–50-nel csökkentsék, aminek gyakorlatilag semmi jelentősége nem volt. Evégből alkalmazták a küzdelemnek azon unfair eszközeit, amelyek a – gyakorlatilag értéktelen – célt ugyan elérték, de viszont olyan ellenzékot teremtettek, mellyel lehetetlen volt megélni, holott nagyszámú, de el nem keserített ellenzékkel nagyon szépen lehetett volna együtt dolgozni.*” Mindezek alapján úgy vélem, hogy a parlamenti erőszak történetéről szóló adatgazdag fejezetben – ahol a szerző a történetírás általa is komolyan vett *sine ira et studio* követelménye mellett is megtalálja a finom stiláris eszközöket, hogy a méltatlan és abszurd obstrukciós botránysorozatról érzékeltesse személyes, elítélő véleményét –, az értékelésnél talán érdemes figyelembe venni az Apponyi javasolta szempontot, vagyis finomítani az elemzést a „kezelhető” és a „kezelhetetlen” obstrukció megkülönböztetésével, megjegyezve, hogy ez utóbbi kiprovokálásának azért mégiscsak elsősorban a kormányoldal volt a fő felelőse.

Az a benyomásom, hogy szintén a fenti megfontolások mellőzése miatt maradt kissé féloldalas az a bekezdés is, ahol a szerző azt vette számba, mily mértékben vált maga az ellenzék is érdekeltté és társtettesé a parlamenti botránnyok fenntartásában. Hiszen bármennyire is beszédes Lengyel Zoltánnak az a visszaemlékezése, miszerint *„Tisza István azért követett el erőszakot, mert belekényszerítettük, mert nem volt semmi más útja”* (298.) – ez annyiiban kissé pontatlan idézet, hogy az egykori ellenzéki képviselő nem általában beszélt Tisza cselekvési lehetőségeiről, hanem csupán a hírhedt zsebkendőszavazás konkrét körülményeit említette. Apponyi fenti szempontját alkalmazva tehát a szerző egy félmondatban jelezhetne volna, hogy Tiszának elvileg és hosszabb távon természetesen lett volna más útja is: mérsékelni a választási erőszakot és így békíteni meg a nekivaduló ellenzékot.

Ahogy az előbbi példánál is csupán egy-egy mondat árnyalatnyi hangsúlyairól beszéltünk egy több mint negyedfélszáz oldalas monográfiában, ugyanígy a

továbbiakban is csak két kisebb kérdéskörrel kapcsolatos alternatív értelmezést említhetnek. Így például a szerző jelzi, hogy az 1867. évi X. törvénycikk alapján a király a beterveztett zárszámadás és a következő évi költségvetés elfogadásának hiányában is berekeszthette vagy feloszlathatta az országgyűlést – vagyis megszűnt az az abszolutizmussal szembenes – még 1848-ban beépített – biztosíték, hogy a parlament együttmaradásának eldöntése valójában maguknak a képviselőknek a kezében van, mert ha törvénytelen feloszlásuktól tartanának, akkor egyszerűen mellőzik a fenti dokumentumok elfogadását. A szerző ennek kapcsán megjegyzi, hogy *„[e]gy későbbi fejezetben fogjuk látni, hogy e módosítás nem feltétlenül Ferenc József hatalmi érdekeiből származott, hanem valós gyakorlati célokat szolgált: a kormányzati működést segítette elő, mert némileg enyhített a feszített parlamenti menetrenden, valamint növelte a kormányok politikai mozgásterét.”* (42.) Nem vitatható, hogy a későbbi évek, évtizedek parlamentjeiben valóban hasznosnak bizonyult ez a nagyobb rugalmasság. De ami a származását illeti, a kiegészítés előkészítésének anyagában tudtommal nincs annak semmi nyoma, hogy ez a szempont a királyi jogkör növeléséről – és így az 1848-as biztosítékrendszer e ponton egyértelmű gyengítéséről – tárgyaló magyar politikusok körében fölmerült volna. Márpedig enélkül nem marad más figyelembe veendő érdek, mint amit a szerző megkérdőjelez: az uralkodó hatalmi helyzetének erősítése az országgyűlés pozíciója ellenében.

Az 1894. április 12-én a polgári házasság törvénybeiktatásáról tartott szavazásról így ír a disszerens: *„[k]ülön érdekessége még ennek a szavazásnak, hogy a megfogvatkozott Szabadelvű Párt és kormánya a törvényjavaslat elfogadását csak ellenzéki szavazatokkal tudta biztosítani (ti. a többség eléréséhez legalább tíz szavazatot kellett még szereznie).”* (221.) Ez a megjegyzés azért meglepő, mert Hanák Péter átfogó elemzése alapján ma szakmai konszenzus van arról, hogy az 1890-es években az egyházpolitikai törvényhozási program elindításának éppen az volt az egyik, alig rejtett politikai motívuma, hogy megbontsa a képviselőház merev közjogi megosztottságát és olyan programot kezdeményezzen, amelynek kapcsán a 67-es, illetve a függetlenségi liberálisok összefoghatnak az akár a saját (!) pártaikban meghúzódó konzervatív és klerikális oppozícióval szemben. Az ellenzéki szavazatok tehát nem „érdekességként” jelentek meg az akció során, hanem annak jól kalkulált bizonyítékaiként, hogy ez a program az 1890-es évek első felében sikeresen „puhította” a szembenállását, és így egy időre át tudta rajzolni a hazai közélet merev közjogi erővonalait.

Miközben természetesen összes eddigi megjegyzéseim jövőbeli megfontolását ajánlom a szerzőnek, az nem kérdés, hogy ezek olyan részletekre vonatkoznak, amelyek nem érintik azokat a pozitívumokat, amelyeket a disszertációval kapcsolatban korábban felsoroltam. Összegzésképpen tehát kijelenthetem, hogy a disszerens egy különösen fontos, a történeti kutatásban időnként komoly viták

keresztüzébe kerülő szakterületen új, hiteles eredményeket tartalmazó, tárgyi tudásunkat és a lehetséges szemléleti megközelítéseket jelentős mértékben gyarapító munkát készített, amely messzemenően teljesíti az MTA doktora cím eléréshez előírt tudományos követelményeket. A magam részéről így mindenképpen javaslom a szakmai bíráló bizottságnak, hogy ebben az értelemben nyilatkozzon majd az MTA Doktori Bizottságának a jelölt érdemeiről és kérje számára a kitüntető cím odaítélését.

Budapest, 2022. augusztus 7.

Csorba László DSc
egyetemi tanár
címzetes főigazgató (MNM)